"Fuq il-Mewt ta' Bonaparti" ta' Vincenzo Caruana
Dawl ġdid fuq il-poeżija

Daniel Meilak

Vincenzo Caruana twieled f'Bormla u studja l-Università ta' Malta fejn iggradwa fil-Liġi Ċivili u Ekkleżjastika. Jidher li kien jinġieb mill-Isqof Vincenzo Labini (1735-1807), tant li riedu segretarju tiegħu. Iżda dan ma seħħx għax Caruana ma ħassx li kellu jsir qassis. Huwa kompla jistudja biex sar Latinista u skular magħruf. Kien awtur ta' versi poetiċi Klassiċi u ttraduċa diversi poeżiji mit-Taljan u l-Franċiż. Miet qrib l-1824.[1] *Il-Malti* tal-Akkademja Filoloġika Maltija ddeskrivieh "fost il-Maltin mill-iżjed li jaf jikteb [u] mal-għerf kellu msieħba wkoll wisq tjubija..."[2] Jekk nieħdu d-data ta' mewt Napuljun (1821), u d-data tal-mewt ta' Caruana, nistgħu ngħidu li l-poeżija nkitbet bejn l-1821 u l-1824. Dan ifisser li "Fuq il-Mewt ta' Bonaparti" nkitbet fil-perjodu bikri meta Malta kienet qed trawwam tradizzjoni letterarja bil-Malti. Oliver Friggieri jiddeskrivih bħala "wieħed mill-ewlenin li ħarġu għal xi żmien mir-ringiela ta' kittieba Maltin li kitbu bit-Taljan u li ppruvaw jesperimentaw bil-poeżija bil-vernakular."[3]

Meta kiteb dawn il-versi bil-Malti, ftit kienu dawk in-nies li għarfu l-importanza tal-ilsien indiġenu għall-formazzjoni tan-nazzjon. Wieħed irid iżomm f'moħħu li Malta kienet ilha mdorrija b'sistema multilingwi. It-Taljan kien il-lingwa miktuba tal-letterati, tal-qrati, tal-edukazzjoni, tal-Knisja u tal-Maltin tal-klassi l-għolja. Nistgħu ngħidu li sas-seklu dsatax, apparentament Malta kellha "kultura Taljanizzata."[4] L-Ingliż, wara l-1800, sar il-lingwa tal-kolonizzatur. Bejniethom kien hemm il-Malti, użat fit-taħdit fil-ħajja ta'

kuljum tal-poplu.[5] Kontemporanju ta' Caruana kien Mikiel Anton Vassalli li ta saħħtu biex jara l-Malti jqum fuq saqajh għax għaraf li b'hekk seta' l-poplu jagħraf l-identità tiegħu u jsir nazzjon: "...malli taqra u tikteb bi lsienek tħossok minnufih tithenna, u bħallikieku tistenbaħ billi tiftaħ għajnejk u tara dawl ġdid, dinja oħra, u hemma mbagħad tagħraf x'qiegħed tgħid u x'qiegħed tagħmel..."[6] Il-prinċipju Romantiku tal-lingwa bħala l-kodiċi li fiha tiġbor in-nazzjon, imqajjem mill-Ġermaniż Herder (1744-1803), f'Malta sab esponenti ewlenin bħal Agius de Soldanis u Vassalli.

F'dan il-kuntest nifhmu d-diffikultà ta' xi wħud li kienu jemmnu li l-Malti, li qajla kien miktub, ma setax ikun ilsien letterarju. Iżda skulari kontemporanji ta' Caruana kienu qed jisħqu li l-Malti huwa lsien fertili, espressiv u mużikali.[7] Hekk stqarr Agius de Soldanis. Bdew isiru sforzi biex jinkiteb il-Malti, u hekk inħolqot il-ħtieġa li jiġu stabbiliti l-alfabett u l-ortografija, fost l-oħrajn. Mill-aħħar tas-seklu tmintax sal-bidu tas-seklu għoxrin saru ħafna tentattivi, waqt li għadd ta' kontroversji ma naqsux dwar jekk il-Malti kellux jinkiteb b'mod jew b'ieħor għax mhux kulħadd kien tal-istess fehma dwar l-alfabett. Min kien purist u ried li l-Malti jinżamm safi kemm jista' jkun bħal Vassalli u min kien aktar liberali u aċċetta li l-ilsien kellu jiżviluppa u jadatta. Ġan Anton Vassallo (1817-1868) kien tal-fehma li fejn ma jinqediex, il-Malti kellu jissellef kliem minn ilsna oħra u jadattahom.[8]

"Fuq il-Mewt ta' Bonaparti" tidħol f'dan l-isfond. Il-poeżija ġiet ippubblikata għall-ewwel darba fl-1839 f'*The Malta Penny Magazine* (*MPM*),[9] ġurnal Malti miktub bl-Ingliż li beda joħroġ għall-ewwel darba fl-1839, hekk kif Malta ġiet mogħtija l-Libertà tal-Istampa fl-istess sena. Il-poeżija kienet tradotta wkoll għat-Taljan u ppubblikata mill-ġdid f'*Il-Malti* fl-1844. Iżda issa nafu wkoll b'kopja ta' din il-poeżija miktuba f'manuskritt li jinsab fl-Arkivju tal-Università ta' Malta, li minkejja li ma fihiex data, tidher li hija eqdem minn dik li ġiet ippubblikata fl-1839 fil-*MPM*.[10] Hemm il-probabilità li din hija l-oriġinali. Il-manuskritt huwa kollezzjoni ta' xogħlijiet – kollha bit-Taljan u bil-Latin ħlief waħda – minn diversi jdejn bħalma huma Cristoforo Frendo, Saverio Gauci, Francesco Montebello, Francesco Mizzi u l-qassisin Salvatore Cumbo u Giuseppe Zammit. Fl-istess manuskritt, il-poeżija bit-Taljan "Il Bene Apparente" hija immedjatament qabel "Fuq il-Mewt ta' Bonaparti," u tinsab fuq l-istess tip ta' karta u bl-istess kaligrafija. Din fiha l-isem ta' Vinc. Caruana taħt.[11] Il-valur tal-poeżija huwa l-fatt li hija l-unika kitba bil-Malti ta' Vincenzo Caruana li nafu biha s'issa. Fil-manuskritt, il-poeżija ġġib l-isem ta' "Fuq l meut ta Bonaparti" ("Fuq il-Mewt ta' Bonaparti"), waqt li fil-*MPM* hija

[illegible]
[illegible] Kabar
[illegible] [illegible]
[illegible] lal kabar.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Mit ágbas [illegible]
[illegible]
Mereza chumitad
Cham fog lesz giat!
Mint tal elof.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

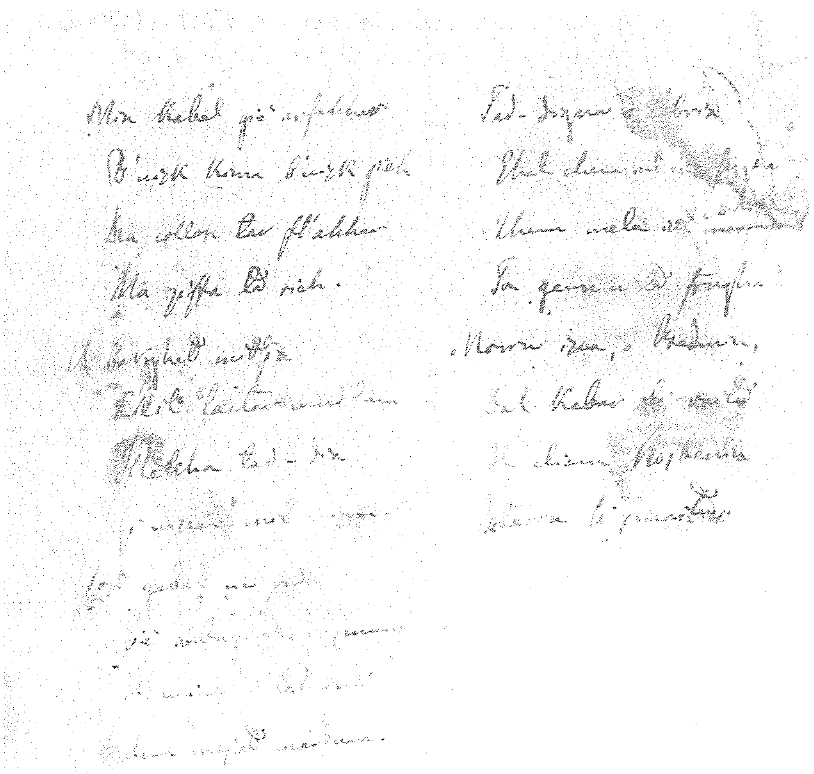

Il-poeżija oriġinali ta' Caruana miktuba fuq karta fraġli

"Fuq il-Mewt ta' Napuljun il-Kbir". L-aħħar titlu jdaħħal aktar il-kuntrast bejn l-aġġettiv "il-kbir" mad-disfatta finali li ġarrab Napuljun – il-ħsieb ċentrali ta' dawn il-versi, kif nuri aktar 'l isfel.

Bejn il-manuskritt, dik ippubblikata fil-*MPM* u dik li ppubblikat l-Akkademja Filoloġika Maltija hemm xi differenzi fil-qari ta' xi kliem, b'tali mod li jinbidel is-sens ta' xi frażi jew vers. Fil-manuskritt saħansitra hija użata ortografija li tixbah ħafna lil dik li pproponiet l-Akkademja Filoloġika Maltija fl-1843. Il-manuskritt iġib: "Il-coll mischutin / Taht[12] is-saut u ta giemu / Geu huma imghacchsin." Il-*MPM* tagħtiha: "Ilkol mismutin, / Taħt qautu, taħt giemu, / Geu huma nieqsin." L-Akkademja Filoloġika Maltija, meta stampat il-poeżija fl-1844 (li minn fuqha ħadha Cassar Pullicino fl-1964[13]) terġa' tpoġġiha "imgħakksin." Fis-seba' strofa, il-manuskritt jagħti l-kelma "ksieh," waqt li l-oħrajn "riħ". L-istess il-kelma "temmom" tinbidel fil-plural "temmuhom." Bidla oħra interessanti hija fit-tmien strofa fejn il-manuskritt jagħti l-vers "L'ickuni hu italla," imbagħad il-*MPM* tagħti "Li jkunu tigħu jtalla," iżda mbagħad, l-Akkademja tagħti mill-ġdid "Liċ-ċkuni hu jtalla'." Fit-tnax-il strofa l-*MPM* u l-Akkademja jneħħu l-kelma "mela," wisq probabbli biex il-vers jerġa' jiġi tas-sitta. Fl-aħħar strofa mbagħad, il-manuskritt u l-Akkademja jagħtu l-kelma "issa," iżda "isa" fil-*MPM*. U fl-istess strofa, fl-aħħar vers, il-manuskritt jagħti l-kelma "Isctarru," l-Akkademja "Ixtarru," iżda l-*MPM* "Istqarru," bidla pjuttost sostanzjali. Il-waħda titlob ir-riflessjoni, l-oħra titlob l-istqarrija. Hemm indikazzjoni li r-rivista *Il-Malti* fil-pubblikazzjoni tal-poeżija fl-1844 kellha aċċess għall-poeżija kif kienet oriġinarjament għaliex tippreżenta verżjoni aktar leali lejha milli għamlet il-*MPM* ħames snin qabilha.

Minkejja li Ġużè Cassar Pullicino jistqarr li "l-versi ma jogħlewx wisq,"[14] *Il-Malti* ddeskriviet il-versi ta' Caruana bħala "għanja ... sabiħa, ma nafux kemm..."[15] Miktuba b'rima alternata (ABAB) fuq vers tas-sitta, "Fuq il-Mewt ta' Bonaparti" tikkonsisti fi tlettax-il kwartina u hija interessanti għax tippreżenta sentimenti Romantiċi bikrija għal Malta. Il-fatt li Caruana ħażżeż dawn il-versi bil-Malti jindikaw it-tentattiv ta' xi wħud biex l-ilsien nattiv jinkiteb u jintuża. L-iżvilupp tal-lingwa nazzjonali huwa prinċipju Romantiku fundamentali. Il-poeta juża l-lingwa tal-poplu u ma jdaħħal l-ebda frażi bit-Taljan, Latin jew Ingliż, bħalma għamlu oħrajn li saħansitra kitbu għexieren ta' snin warajh. Fl-istess waqt, hemm fil-poeżija l-figura tal-antieroj. F'ħafna letteratura Romantika Ewropea kontemporanja, speċjalment dik Franċiża, il-figura ta' Napuljun kienet romantiċizzata u mpoġġija bħala eroj – l-eroj tan-nazzjonaliżmu u l-liberaliżmu, tal-moderniżmu u l-progressiviżmu –

dak li kważi ħadha kontra l-liġi tan-natura u sar immortalizzat. Iżda mhux kullimkien. Fil-Peniżola Taljana, dawk li ħabbew il-patrija u kienu qed joħolmu bir-risorġiment tal-Italja, raw f'Napuljun l-antieroj li jxekkel dan il-proċess. Ugo Foscolo pereżempju kiteb "I Sepolcri" fl-1806 f'kuntest ta' protesta kontra Napuljun li kien ipprojbixxa d-dfin fil-knejjes.[16] Kollox kien jiddependi mill-esperjenza li nazzjon jew individwu kellu ta' Napuljun. La miet fl-1824, Caruana seta' għex fil-perjodu meta d-destin ta' Malta wkoll għadda f'idejn Bonaparti fl-1798. Waqt li diversi Maltin appoġġjawh, kienu ħafna li stmerrewh ukoll. Napuljun allura, fi spirtu xejn anqas Romantiku, seta' jiġi perċepit bħala antieroj għaliex tellef il-proċess formattiv tan-nazzjon Malti u mess dawk l-aktar aspetti li l-Malti kien jidentifika mal-identità tiegħu, bħalma kienet il-prattika reliġjuża.

Il-poeżija ta' Caruana tidher li tieħu spunt miċ-"Cinque Maggio" ta' Alessandro Manzoni (1785-1873).[17] Manzoni, li kien qiegħed jikteb ftit jiem biss wara l-mewt ta' Napuljun fl-1821, ma qagħadx jinħela jeżalta jew imaqdar lill-Imperatur u waqaf hemm. Minflok, ħares lejn dan il-persunaġġ b'ton riflessiv.[18] Hekk ukoll jagħmel Caruana. Bħal Manzoni jistqarr li dal-bniedem għola ħafna: "mela l-art b'ismu," u "is-slaten quddiemu / ilkoll mismutin"[19] iżda t-tmiem tiegħu minn din id-dinja wasal ukoll, bħal ta' kull bniedem ieħor. L-istess bħal Manzoni, Caruana jdaħħal l-idea li minn Alla jiddependi kollox, fosthom il-ħajja tal-bniedem. Huwa jħaddem id-destin saħansitra tal-kbir u tal-eroj, li wara kollox hu bniedem bħall-oħrajn.[20] Caruana jpoġġi lil Napuljun, il-"kburija" u l-"frugħa" f'ekwivalenza, b'tali mod li karatteristiċi bħal dawn jiġu ddisprezzati minn Alla. Hekk, fl-aħħar tal-poeżija tifdal biss ir-riflessjoni eżistenzjali li b'xi mod jew ieħor ittella' rasha matul il-poeżija kollha. Il-qarrej jiġi mistieden jirrifletti fuq dan il-qabar – mhux ta' eroj – imma ta' ħuġġieġa bla tarf li bħalma ħadet f'tebqa t'għajn, hekk ukoll sfumat fix-xejn "b'nefħa ta' riħ" u finalment "baqgħet mitfija / f'lejl l-aktar mudlam." Il-lejl jista' jirrappreżenta żewġ affarijiet. Il-lejl li jfisser it-tmiem u l-lejl li joffri xenarju ideali għar-riflessjoni profonda. Għal Caruana, Napuljun sar biss "miekla tad-dud" u tifkira ħierġa minn qabar antropomorfizzat li jordna: "isimgħu dan il-ħabar," u jikkonfronta lill-bniedem bi "kliem ħasbenin," u jħallih jaħseb fil-fond. B'hekk, il-punt tat-tmiem tal-poeżija huwa fl-istess ħin ordni għat-tkomplija tar-riflessjoni eżistenzjali: "Morru issa, o bnedmin."

Għalhekk il-poeżija ta' Caruana tidħol fil-ġenesi ta' proċess li finalment wassal biex titwieled tradizzjoni letterarja bil-Malti, imnissla minn dik Taljana. Fl-istess waqt, il-poeżija tidħol ukoll fil-perjodu bikri tar-Romantiċiżmu Malti

fejn elementi mill-aktar ċentrali bdew jinfiltraw. L-għażla li l-Malti (ilsien il-poplu) jinkiteb u jintuża, il-figura tal-eroj, id-djalettika bejn l-uman u d-divin – dak li hu materjali u finit bil-frugħa kollu tiegħu ma' dak li hu metafiżiku u jittraxxendi għax hu bla tmiem[21] – kollha huma temi li kkaratterizzaw ir-Romantiċiżmu aktar 'il quddiem fis-sekli dsatax u għoxrin meta dan sar aktar qawwi u mifrux f'Malta.

Fuk l meut ta Bonaparti

Ejeu ja bnedmin
Ma duar dana l kabar
U colcom sectin
Isimighu dal habar.

Tafusc min jinsab
F'din ex xaghra mitfun?
Aun hu taht it-trab
Il cbir Napuliun!

Dan hu dac li riegħed
U mela l'art b'ismu
Arau issa kieghed
Mardum auna gismu.

Is-slaten koddiemu
Il-coll mischutin
Taht is-saut u ta giemu
Geu huma imghacchsin.

Mit'izda kobritu
Oghliet sas-smeuuiet
Muria ckunitu
Chem fis hia giet!

Miet tal eluf
Imsceu huma mighu
Sa lactar bghid truf
Ghal ghogba bis tighu.

Izd'Alla mis-sema
Bis b'nefha ta ksieh
Uisk minnom fl'art rema
U temmom lirsieh.

Ghasc dan il cbir Alla
Bid-dieher ried juri
L'ickuni hu italla
U ighaddas il cburi.

Min kabel giè imfahhar
B'uisk kima b'uisk gieh
Sa collosc tar fl'ahhar
Ma ziffa ta rieh.

U bakghet mitfia
F'leil lactar mudlam
Illehha tad-dia
Li nissel mil hram.

Fost gebel misrud
Giè imbaghad mismum
U miecla tad-dud
Aun mejet mardum.

Tad-digna o cobria
Ghal chem int merfugha
Chem mela int cburia
Ta genn u ta frugha!

Morru issa, o bnedmin,
Dal kabar li raitu
Il cliem hosbenin
Isctarru li smaitu.

L-Università ta' Malta, Arkivju u Kotba Rari, Kollezzjonijiet Speċjali, Ms. 179, p. 80.

Noti

1 Michael J. Schiavone, *Dictionary of Maltese Biographies*, Vol. 1 (Tal-Pietà: Pubblikazzjonijiet Indipendenza, 2009) 496-497.

2 *Il-Malti*, 4 ta' Mejju 1844.

3 Oliver Friggieri, *L-Istorja tal-Poeżija Maltija* (Malta: Pubblikazzjonijiet Indipendenza, 2001) 17.

4 Henry Frendo, *Party Politics in a Fortress Colony* (1979. 3et ed. Valletta: Midsea Books, 2013) 2.

5 Frendo, *Żmien l-Ingliżi: Is-Seklu Dsatax*, Vol. 3 ta' *Storja ta' Malta* (Malta: Klabb Kotba Maltin, 2004) 268.

6 M.A. Vassalli, "Stedina", f'*L-Edukazzjoni għall-Illuminiżmu f'Vassalli. L-Atti tal-Ewwel Konferenza Vassalli*, Joseph P. Borg ed. (Malta: L-Għaqda tal-Malti u l-Istitut tal-Lingwistika, 2004) 43.

7 Frans Ciappara, *Enlightenment and Reform in Malta: 1740-1798* (Malta: Midsea Books, 2006) 10.

8 Friggieri, "Daħla Kritika", f'*Ġan Anton Vassallo, Il-Poeżiji* (Malta: Malta University Press, 2012) 10-11.

9 *The Malta Penny Magazine*, 5 t'Ottubru 1839, 16.

10 Ms. 179, 80.

11 Ms. 179, 79.

12 Din il-kelma fil-manuskritt mhijiex ċara ħafna, però jien tajt l-iktar probabbli.

13 Ġużè Cassar Pullicino, "Il-Poeżija sal-1870", *Kitba u Kittieba tal-Malti*, 2 (Malta: Università Rjali ta' Malta, 1964) 28-29.

14 Cassar Pullicino 101.

15 *Il-Malti*, 4 ta' Mejju 1844.

16 Maurice Cranston, *The Romantic Movement*, 1994 (Ristampat. Oxford: Blackwell, 1995) 100.

17 Friggieri, "Il-Poeżija mill-Bidu sa Dun Karm", *Storja tal-Letteratura Maltija*, I (Valletta: Klabb Kotba Maltin, 1979) 98.

18 Cranston 113.

19 Il-kwotazzjonijiet minn hawn 'il quddiem huma standardizzati bil-Malti tal-lum biex niffaċilita aktar il-binja tal-ħsieb.

20 Friggieri, "Il-Poeżija mill-Bidu sa Dun Karm" 98.

21 Friggieri, "Il-Poeżija mill-Bidu sa Dun Karm" 98-99.